

# Utschels en iert – observer lur cumportament e moda da viver

■ Zuppà davos ina fanestra pon ins observar il cumportament dals pli differents utschels fitg damanaivel. La composiziun da las spezias dependa da la situaziun geografica e dal contorn pli stretg. Er en il decurs da l'onn mida la composiziun dals utschels. L'atun sgolan ils utschels migrants vers sid en lur quartiers d'enviern e turnan pir da primavaira puspè. Enstagl enverneschan en l'Europa Centrala giasts dal nord che cuan qua darar u mai. Durant la midada da las stagiuns pon ins observar tar ils utschels midaments considerabels da cumportament. Uschia sa dattan las pli differentas pussaivladads per far observaziuns interessantas.

## Furma e moviment

Betg adina sa laschan ils utschels observar sut kundiziuns optimalas. Els en adina en moviment, savens cuverts da foglia e roma ubain uschè lunsch davent ch'ins po strusch als enconuscher. Qua gida l'enconuschientscha da la grondezza e da la furma dals singuls utschels e dals segns caracteristics da lur sgol. Merlotscha e sturnel en considerablamain pli gronds che fringhels e masets. Cun tschertgar pavel en l'erva siglia la merlotscha savens, il sturnel marscha percurter e dat tar mintga pass in ruc cun ses chau. En auters cas è la moda da sgular in med adattà per differenziar. Mo paucs utschels pitschens, tranter auter il sturnel, sgolan guliv ora. Masets, fringhels e zaischs sgolan per regla en undas, pitgalains en artgs planivs. Particularitads en furma e moviment rendan attent a differenzas en la moda da viver. La furma dal pichel per exempel inditgescha il nutriment preferi. Tar utschels che maglian sems è il pichel curt e ferm, tar quels che maglian insects curt e giz. Magliatut sco il corv nair han in pichel pli lung, utschels da rapina sco il crivel han in pichel en furma da crutsch.



Per betg sfarlattar sias forzas limitadas tschertga l'utschè in spazi vital uschè cunvegnet sco pussaivel. Pli varià ch'il spazi vital e la purschida da nutriment è, e dapli spezias d'utschels che vegnan avant. Mintga spazi vital ha dentant era ses cunfins. Tras quai metta el ina fin a la domiciliaziun dad utschels. Ierts e parcs dattan savens albiert a bleras sorts, perquai ch'ellas chattan là sin pitschen territori nutriment avunda ed in grond dumber da pussaivladads per far gnieu e per sa zuppar.

e crescha puspè vers saira. Tgi che vul udir vuschs d'utschels ed emprender a differenziar ellas duess levar da bun'ura. El vegn alura a constatar ch'ils utschels na cumenzan betg tuts ensem a chantar, mabain en in tschert urden temporal. Il temp cura ch'ina spezia entschaiva a chantar dependa da la stagiun e da l'aura. L'urden resta dentant adina pli u main il medem. Ins discorra perquai d'ina «ura d'utschels».

## Cumbat per surviver

Nus umans avain plaschair dal mund plain color dals utschels, ed ans legrain da lur chant liger e cumportament allegraivel. Questa descripsiun na tutga dentant betg la situaziun dals utschels perquai ch'ella resulta d'in pensar umanisant.

La vita dals utschels stat sut l'ensaina dal cumbat per l'existenza. Mintg'utschè sto parter bain sias forzas per pudair resister. Ses problems principals èn: procurar per nutriment, far gnieu, proteger e tgirar il cuaditsch, evitar inimis e surviver durant envierns fruids. Ses cumpogns han ils medems problems ed uschia dati adina puspè ina concorrenza vehementa.

Per betg sfarlattar sias forzas limitadas tschertga l'utschè in spazi vital uschè cunvegnet sco pussaivel. Pli varià ch'il spazi vital e la purschida da nutriment è, e dapli spezias d'utschels che vegnan avant. Mintga spazi vital ha dentant era ses cunfins. Tras quai metta el ina fin a la domiciliaziun dad utschels. Ierts e parcs dattan savens albiert a bleras sorts, perquai ch'ellas chattan là sin pitschen territori nutriment avunda ed in grond dumber da pussaivladads per far gnieu e per sa zuppar.

## Il spazi vital dals utschels

Ils utschels vivan en in spazi vital limità en il qual els pon cuntentar tut lur basesegns fundamentals. Questas entgarnas cumpiglian cun auters peds il minimum necessari da spazi, nutriment e pussaivladads per far gnieu e sa zuppar, e tranter auter er il temp necessari en il decurs dal di e da l'onn per pudair trair a niz quai che vegn purschì. Quai che tuna a l'emprima eglia da in pau abstract sa lascha declarar il meglier cun in pèr exempels.

Sche differents utschels han las medemas pretensiuns da nutriment u da plazza per far gnieu, nascha ina relaziun da concorrenza tar ina offerta restrenschida. La spezia pli ferma stgatscha quella pli debila e la sforza dad ir en in auter revier ch'è sut circumstanzas main favuraivel. Las spezias ch'ins chattà oz en ils medems spazis vials èn s'adattadas durant millis dad onns a tschertas kundiziuns caracteristics da viver. Correspundent a lur basesegns differents occupan ellas differentas entgarnas e pon uschia evitar in cumbat da concorrenza che duvrass forza.

Cun observar ils utschels dattan en egl adattaziuns fitg differentas. Las diversas furmas da pichel inditgeschan il nutriment preferi. Tschertas sorts tschertgan lur pavel suttut sin plantas, il maset grond plitost en las regiuns bassas, il maset blau en las regiuns pli autas. Auters utschels èn dapli per terra. Tschertas spezias che cuan en foras èn fitg pretensiusas tar la tscherna d'in post per lur gnieu, autras perencunter sa cuntentan d'ina foppa protegida. E pivs per exempel occupan la notg sco entgarna temporal.

## Il revier da cuar

Tgi ch'è sa famigliarisà cun il cumportament dals utschels po constatar grondas midadas curt avant la primavaira. Adina pli savens aud'ins cloms d'utschels, adina pli bain pon ins differenziar las chanzuns las pli differentas: il regl da multiplitgar dals utschels chantadurs sa dadda. Da las cumpagnias d'enviern sa di-



Maset grond e pasler da prada.

KARL DICHTLER/PIXELO

statgan ils singuls utschels e cumenzan a marcar lur revier da cuar. Per il pli tscherna il mastgel il revier ed al defenda ad auta vusch. La grondezza ed il caracter dals reviers pon esser fitg differentes. La grondezza è tranter auter dependenta da l'offerta da nutriment e dal dumber da pèrs che cuan en il medem territori.

Mintg'utschè è abità dad in pèr ed utschels da la medema sort vegnan stgatschads energicamain. La partiziun d'in spazi vital en reviers ha avantatgs: la gronda part dals pèrs po sa segirar uschia sia plazza per far gnieu ed evitar disturbis da cumpogns durant il cuar; la furmaziun da pèrs vegn facilitada ed ils singuls pèrs sa derasan pli u main regularmain sur in spazi adattà. Ultra da quai vegn la spierta da nutriment nizzegiada meglier ed il pavel che fa basegn per pudair trair si giuven è per part segirà.

Ils utschels da passadi ch'arrivan tard èn gia en luna da sa multiplitgar e cumenzan immediat a segnar lur reviers. Ils reviers da cuar da spezias che na fan betg las medemas pretensiuns envers nutriment e cumportament pon sa cuvrir dal tutfatg, sorts ch'èn parentas pon prender fitg differentas qualitads da lur reviers e defender lur territori cun dapli u cun main bler energia. Il fringhel cumbatta infracturs bler pli vehemntamain che per exempel il prelat. Per part deriva quai dal fatg ch'il revier da cuar sa cuvra tar il prelat mo parzialmain cun la zona nua ch'el tschertga pavel.

Igl è interessant che las chanzuns da revier che servan al segnar han bleras giadas in model da basa sumegliant. Fringhel, marena d'aur e pitgascorsa da curtin per exempel fan tuts udir ina seria da tuns da «clic» cun ina «firlifanza» finala.

## La gnivaziun

Ils mastgels da blers geners d'utschels sa mussan a l'entschatta dal temp da gnivaziun cun pennas spezialmain coloradas e glischantas. Tar il fringhel ch'è vaira frequent per exempel ves'ins quai fitg bain. Tar la gnivaziun giogan colors e moviments dal corp ina gronda rolla. Cun differents tuns cloma il mastgel la femella en ses revier. El accumpogna ses cloms cun tschertas posas ch'èn mintgamai tipicas per ina sort d'utschels speziala. Sco ch'il mastgel mussa cun segnar ses revier ina tenuta d'impressiun per tementar ses rivals, fa el envers la femna da la quala el tschertga la favur savens gests quietants. La gnivaziun na prenda dentant betg in andament armonic, ma crescha adina puspè en fasas aggressivas. Il ritual da gnivaziun reducescha plaun a plaun la tensiun tranter ils partenaris. Tar blers utschels chantadurs pon ins observar

ch'il mastgel pavla la femella. Cur ch'in partenari ha acceptà l'auter èn dadas las premissas per la paregliaziun. La lètg dura tar noss utschels chantadurs en general mo fin a la fin da la perioda da cuar.

## Gnieus ed ovs

Il cumportament da far gnieu è ertà e tipic per mintga sort d'utschels. Gia durant il temp da gnivaziun èn da vesair cumenzaments da quel cumportament. Cun observar bain pon ins sez responder dumondas, per exempel sch'il mastgel u la femella d'ina tscherta spezia tschertga la plazza per far gnieu; cur che l'emprim material per far gnieu vegn transportà, anc senza mira precisa; tgenin dals dus partenaris che sa participescha suttut a la costruziun dal gnieu ed anc auter pli. La plazza per far gnieu ha da bastar a kundiziuns tut spezialas. Utschels che cuan en foras tschertgan in'avertura en ina planta ch'avorgia u ina fora vi d'in mir. Il pitgalain construescha sez sia fora en ina planta e stgaffescha uschia pussaivladads da far gnieu er per auters utschels che cuan en foras sco masets, pitgarels, sturnel e volvachau.

Exponids a privels pli gronds èn gnieus che vegnan construids al liber. Utschels che cuan al liber fan lur gnieu per terra u pli savens en la roma da plantas e chaglias. Cuntrari als utschels che cuan en foras èn lur ovs malvesaivels, per part taclads e betg da differenziar da lur contorn pervia da lur color. Ils masets, pitgarels e pitgascorsas che cuan en foras mettan ovs alvs cun flatgs cotschens. Il sturnel che cua er en foras ha ovs blau clers. Utschels che cuan en foras han bain in'offerta restrenschida da pussaivladads per far gnieu, quel è dentant protegi meglier da l'aura e dad inimis. Utschels che cuan en lieus cuverts fan lur gnieu en piazzas cuvertas, foras en mirs e fessas. Kundiziuns spezialmain favuraivlas als porschan aglomeraziuns cun chasas pli veglias e mirs donnegiaids. Blers utschels che cuan al liber emprovan da segirar lur gnieu pli bain cun al construir en furma da mesa culla u culla u cun al zuppar en chaglias spinusas.

## Trair si ils giuven

Ils giuven dals utschels chantadurs èn dependents dal gnieu. Cur ch'els vegnan or da l'ov èn els tschorvs e na pon betg sa gidar sez. Lur preschientscha dumonda ina gronda midada dals geniturs. Avant steuvan els per circa 2 emnas mo cuar e volver ils ovs ed ussa èsi da pavlar pitschens fomentads; in'activitad strapatschanta ch'occupa ils utschels vegls baud senza paus. In pèr da masets maina mintga di fin 650 giadas pavel per ses cuaditsch. Ils giuven creschan relativamain

spert e multiplitgeschan lur pais entaifer paucs dis. La gronda part dals utschels chantadurs nettegian il gnieu cun purtar davent u tragutter ils excrements da lur giuven, ch'èn circumdads d'ina pel sagiglia. Inimis u invasurs malvesids vegnan attatgads u, sco ch'ins po observar tscha e là tar il puppencotschen, manads davent dal gnieu da l'utschè che fa sco dad esser blessà. Il tursch giagl defenda la regiun enturn ses gnieu cun vehemenza e squitta perfin ses excrements vers il disturbader. Suentar circa 2 emnas cumenzan ils utschels giuven a sgular e bandunan il gnieu per l'emprima emprova. Els na turnan betg pli enavos. Ils geniturs als pavlan anc in temp ed als aviseschan ils privels che s'avischinan.

## A l'aissa da pavlar

Suentar il temp da cuar sa mida il cumportament dals utschels ed era la composiziun da spezias. Ina part sgola vers sid, spezialmain quels geners che sa nutreschan mo dad insects che sgolan. Uschepert che l'enviern s'avischina arrivon ils emprims giasts dal nord. Spezialmain adattada per observar da tuttas sorts è l'aissa da pavlar. Masets prendan gugent sems da la flur-sulegl e da chonv ch'els maglian sin ina planta manaivla. Merlotschas prendan il pavel pli gugent si dal terren. Ellas han gugent rests da fritga.

Ins po observar che las differentas spezias sa distinguan en lur cumportament envers il pavel. Perquai ch'il spazi è restrenschi fan ils utschels savens gests smanatschans ubain quietants in vers l'auter. Tranter ils commembers dal medem gener vegn bleras giadas stabilida in'ierarchia. Perquai ch'in smanatscha l'auter cun ses pichel la num'nins urden da piclar. Savens basta dentant gia la grondezza corporala per reglar l'urden. Masets pli pitschens fan immediatamain plazza als pli gronds. Tut ils masets cedan cur ch'il pitgarel arriva, e nagin na sa dispita cun in smatget pervia da l'access al pavel.

## Pavlar durant l'enviern

Ins auda savens avis fitg differentes sch'i saja cunvegnet da pavlar ils utschels durant l'enviern. Dal punct da vista biologic na fai betg basegn da pavlar. Ils utschels ch'enverneschan tar nus èn s'adattads bain a la stagiun freida.

Cun pavlar en tscherts lieus promov'ins la quantitad d'utschels sin spazis pitschen. Perquai exista il privel che malsognas vegnian transportadas ed er tadas. Dal reminent n'èsi betg cumprovà ch'il pavlar durant l'enviern haja in'influenza considerabla sin la quantitad d'utschels.

Da l'autra vart fa l'observer utschels a l'aissa da pavlar plaschair a giuven e vegl. Cunquai che pavlar cun mesira n'è betg nuschaivel na ston ins er betg renunziar. Per blera glied è l'observer utschels ina pussaivladad d'avair in vair contact cun utschels indigens.

Cura e co duai ins pavlar? Mo sche tut è cuvert da naiv, tar englatschament e schelira constanta; cun mesira e regularmain; proteger il pavel da l'umidità; sch'i cumparan malsognas, chalar da pavlar e dischinfecar la plazza; nagin pavel salà.

Pavel inditgà èn sems da la flur-sulegl u da chonv (per utschels che maglian sems) resp. floccas d'avaina, pumaraida, fritga, nuschs, grass, quagliada u charn manizzata (per utschels che maglian insects).

## La presentaziun

Dossier «Utschels»

## Dapli infurmaziuns:

chatta.ch/?hiid=741  
www.chattà.ch

## L'ura d'utschels

Il pli savens chantan ils utschels la damaun marvegl. Vers mezdi chala il chant